

HVO Nieuws

jaargang 8, najaar 2006

Burgerschap hoog op de agenda van scholen: HVO biedt concrete handreikingen

Inhoud

- 3
Kosmopolitisch kompas
- 5
Weekend Vredeseducatie
- 9
Hvo volgen op de Pabo Iselinge
Twee impressies
- 11
Rusland: leven tussen uitersten
Een korte reisimpressie
- 14
Een dag om nooit te vergeten
- 17
Minister stemt nog niet in met rijksfinanciering
- 18
Hvo: vóór tolerantie, betrokkenheid & ontmoeting
Wereldse afsluiting project 'Wereldburger, Kind in de Wereld'
- 20
'Recht op de Bal'
Samen met leerlingen stilstaan bij de rechten
van asielzoekerskinderen op 20 november
- 23
Denk niet aan een roze varkentje!
Start trainersopleiding 'Waarde(n)vol communiceren'
- 24
Project 'Koningin Muis'
Een geslaagde pilottraining op basisschol De Berkenhof
- 26
Nu Wij!
Democratie, een feest van (h)erkenning
- 28
'Teaching critical thinking and free inquiry'
HVO naar India

Kosmopolitisch kompas

Is humanistisch vormingsonderwijs op de openbare basisschool een luxe? Je zou het bijna gaan denken nu de minister van OCW op 7 september jongstleden voor de zoveelste keer geweigerd heeft rijksbekostiging in te voeren voor godsdienstig (gvo), humanistisch (hvo) en islamitisch vormingsonderwijs (ivo). Vormingsonderwijs dat bovendien met respect voor de identiteit van het openbaar onderwijs verzorgd wordt. Nu kon de minister het principiële argument niet meer gebruiken dat bekostiging niet mogelijk was door de scheiding van kerk en staat. Haar eigen Onderwijsraad heeft inmiddels aange- toond dat dit argument niet opgaat. Toch blijft de minister volhouden dat gvo, hvo en ivo uitsluitend van belang zijn voor de betrokken levensbeschouwelijke organisaties. Alsof er geen algemeen maatschappelijk belang gediend wordt! Het is bovendien niet erg sportief om via de wet Beroepen in het onderwijs (BIO) van de betrokken leraren te eisen dat zij aan alle bekwaamheidseisen voor leraren moeten voldoen en ze geen rechtspositie als leraar te gunnen. Hopelijk kan de Tweede Kamer meer sportiviteit opbrengen.

Algemeen belang

Natuurlijk zijn hvo-leraren van speciaal belang voor de humanistische beweging. Maar als specialist in vorming reikt hun belang veel verder. Jaarlijks helpen zij duizenden kinderen in de basisschoolleeftijd bij de ontwikkeling van een persoonlijk levensbeschouwelijk kompas. Een kompas dat broodnodig is in een onzekere wereld met een onzekere toekomst. Meegegeven wordt een gerichtheid op de overeenkomsten tussen mensen en een zelfbewuste, open en moedige houding met betrekking tot de verschillen. Bovendien wordt het geloof versterkt dat mensen van goede wil in staat zijn hun kennis en inzichten voortdurend te vergroten om problemen die zich nu en straks voordoen, krachtig aan te kunnen pakken. We hebben het over kinderen die straks de toekomst zullen moeten vormgeven! Door een andere opstelling van de minister zouden veel meer kinderen van de voordelen van deze vorming kunnen genieten. Als dat geen algemeen belang dient, wat dan wel?

Perspectief van een wereldburger

Het wel en wee van de wereldbevolking komt dagelijks de huiskamer binnen. Iedereen is daarmee ook een wereldburger geworden. Een wereldburger van nu en straks bestaat uit een complexe mix van identiteiten. Zij kan zich bijvoorbeeld wereldburger, Marokkaanse, Nederlandse, Amsterdamse, Europeaan, moslim, humanist of christen noemen en zich op internet ook nog virtuele

identiteiten aanmeten. We hebben het dan nog niet eens over identiteiten als vriendin, moeder, dochter, partner, advocaat, enzovoorts. Voor de geestelijke gezondheid van iedere wereldburger is het zaak al deze identiteiten in evenwicht te brengen en te houden. Daar kan niet jong genoeg mee begonnen worden. Het vormingsonderwijs kan dit op jonge leeftijd al ondersteunen. In humanistisch vormingsonderwijs is een levensbeschouwelijk kompas tevens een kosmopolitisch kompas; dat betekent dat je het leven en samenleven vanuit het perspectief van een wereldburger leert bekijken. Ook dat is van algemeen belang.

Aan de politici

In verband met de komende verkiezingen zou ik de politici het volgende willen meegeven: 'Als jullie straks in de Tweede Kamer zitten of misschien wel minister zijn, kijk dan ook met een kosmopolitische blik naar het algemeen belang van het christelijk, humanistisch en islamitisch vormingsonderwijs op de openbare basisschool. Bevoordrecht niet langer de bijzondere school, maar maak ook de openbare school in dit opzicht 'bijzonder'. Onze wereldsamenleving in Nederland en daarbuiten is ermee gediend!'

Nico Stuij

Geslaagd!

Wilma van Bakel, Joy van de Beek-Ploeg, Jana Broekman-Minarova, Roos Delsen, Dorien te Dorsthorst, Inge Essers, Inge Uijt de bogaardt, Susan Hakvoort, Emma Heemstra, Ans ter Heide-Kooijman, Mieke van Helmond, Gundalyn Hemmink, Debbie ten Hoopen, Rosemarije Kamps, Pleun Krabbenborg, Ellen Ligtenbarg, Anne Lok, Christine van der Mars,

Jolanda Naaktgeboren, Lily Poortman, Guus Prinsen, Nanette Rietdijk, Ianthe Schouten, Gert Siebes, Janny Stoker, Nora Swagerman, Gea van der Veen, Cynthia Vos-Goedhart, Henriëtte Zonneveld-Bos, Freek Zwanenberg.

Van harte gefeliciteerd allemaal en heel veel plezier en succes in jullie lessen!

Even schrikken of op vleugeltjes thuiskomen?

Praktijkjaar in Groningen weer in volle gang

Een tiental studenten zijn na de vakantie het tweede jaar van de opleiding voor het basisonderwijs ingegaan; een intensief praktijkjaar. De eerste lessen in de eigen groep zijn achter de rug en dat is altijd een spannende ervaring. Voor sommigen was het wel even schrikken, toen ze ontdekten dat er een groep van dertig leerlingen die graag hvo wilden hebben, op hen zat te wachten. Als je nog maar pas begint, valt het niet mee om in zo'n groep hvo te geven met enige orde en structuur. Anderen kwamen de eerste keren al op vleugeltjes thuis, zo gesmeerd was alles verlopen. Weer een ander moest meteen de eerste keer meedoen met een brandoefening en kwam daardoor nog niet echt aan kennismaking toe. In alle gevallen is de kop eraf en nu elke week vol goede moed

en nieuwe plannen de klas in, om samen met de leerlingen te bouwen aan een fijn en leerzaam hvo-jaar.

Ook de opleidingsbijeenkomsten zijn weer van start gegaan en de vraag naar werkvormen en lesideeën is in volle gang. Eerst alles opzuigen als een spons en daarna langzaam maar zeker de eigen weg uitstippelen, met wat goed bij je past en waar je je verder in wilt ontwikkelen; het hoort bij het tweede jaar.

Ik wens alle studenten van het tweede jaar veel succes met de hvo-groepen en met het afronden van de opleiding!

Trytsje de Groot, coördinator tweede jaar Groningen

Verse Gedachten

De studenten uit het eerste jaar voor de opleiding tot hvo-leraar in het basisonderwijs kregen tijdens een extra ingelaste dag didactiek het onderdeel Verse Gedachten. Dit hield in dat ze door diverse werkvormen in een staat van verwondering behoorden te geraken. Nu is verwondering een staat van zijn die niet kan worden afgedwongen. Toch hielp het. Zie hieronder een van de resultaten.

Een van de opdrachten was om in groepjes rode details te gaan fotograferen. Achteraf maakten we daar in de

computer contactbladen van. Daarna voerden we een gesprek over de kleur rood. De vraag was: hoe leg je aan een blinde de kleur rood uit? Er kwamen vele verse gedachten. 'Rood ruikt als kruitdamp en klinkt als de sirene van een brandweerauto.' En een ander prettig bijkomend verschijnsel was dat een aantal studenten de eerste weken na deze les niet meer aan hun huiswerk toekwamen. Ze hadden het te druk met fotograferen!

José Krijnen, docent aan de opleiding

Weekend Vredeseducatie

Het Humanistisch Vredesberaad organiseert medio januari 2007 voor de tweede keer een weekend Vredeseducatie. Er is plaats voor 20 hvo-leraren, die onder didactische begeleiding in groepjes van vier personen rond het thema Vrede lespakketten gaan maken ten behoeve van de bovenbouw van het basisonderwijs.

De gemaakte lespakketten komen beschikbaar voor alle hvo-leraren. Het weekend, van vrijdagavond 20.00 uur tot zondagmiddag 16.00 uur, is

een vervolg op de training 'Opvoeden met alternatieven voor geweld' die in april 2005 is gehouden. Deelnemers aan die training worden van harte uitgenodigd weer mee te doen, maar uiteraard kunnen ook anderen zich inschrijven. Heb je belangstelling, mail dan naar info@humanistischvredesberaad.nl. De exacte datum, plaats

en kosten hoor je zo snel mogelijk, we zijn druk bezig met fondsenwerving.

Iedereen die denkt over geschikt materiaal te beschikken of tips heeft, kan die sturen naar Heleen Blaazer: e-mail: hyt@fomaatnet.nl, Rooseveltlaan 1034, 3526 BS Utrecht.

Met z'n allen virtueel de kroeg in?

Ervaringen van een e-student

Amersfoort, zaterdag 9 september 2006 - Met een clubje van vijf studenten vond de startdag plaats van het vijfde jaar van het Opleidingshuis HVO: de e-learningopleiding. Er werd kennisgemaakt met elkaar, met de docenten en met de modules. Er werd geïnformeerd over de stage en de begeleide beroepspraktijk en er werd gewerkt.

Als e-learning student heb je zo het een en ander uit te leggen. Je hebt geen schoolgebouw? Je krijgt geen les? Een virtuele klas met dito leraren? Weet je wel zeker dat die opleiding bonafide is?

Om het allemaal wat reëler te maken (buiten de boekenlijst en de schoolgids met opdrachten) hadden wij een startdag in een brasserie in Amersfoort. Daar ontmoetten de virtuele studenten en docenten elkaar dan eindelijk in 'real life'. Nu had ik de dag ervoor net een cursus filosofie bij José Krijnen gedaan, dus enig bewijs van het bestaan van mijn existentialistische mede-hvo'ers was wel op zijn plaats. Nadat de spreekwoordelijke kat uit de boom gekeken was en we elkaar een beetje leerden kennen, hebben we ook nog echt gewerkt, lekker gegeten en het over de praktijk gehad.

Daarna, thuis, neemt de studie aanvang. Nu gaat het dan allemaal echt beginnen. Vragen die je natuurlijk had moeten stellen op de startdag, vormen zich pas op het moment dat je daadwerkelijk bezig bent aan je eerste opdracht. Dan merk je dat een vraag e-mailen toch echt een ander verhaal is dan iemand even aanschieten. Help! Doe ik het allemaal wel goed? Is de insteek die ik kies op zijn plaats? Hoe zit dat nou met niet letterlijk quoten, die verwijzingen nemen veel te veel ruimte in! Mag je werkstuk nou zoveel bladzijden omvatten mét of zonder inhoudsopgave. Eeeeeeh? Ik ga het toch wel redden? En dan is het toch wel alleen, zo'n opleiding.

De dag na de deadline krijg je geen mail terug ter geruststelling. Beginnen aan de volgende opdracht zonder ook maar enige blik geworpen te kunnen hebben op je docent of het allemaal redelijk ontvangen is, is vervelend zo in het begin. Maar de eerste mijlpaal is bereikt! Gaan we nu dan ook met z'n allen virtueel de kroeg in? Hmm, laat maar. Aan het eind van mijn eerste opdracht, nu ik mij dan echt onlosmakelijk verbonden heb met mijn computer, heb ik nog maar een wens: een virtueuze e-masseur!

Anouska Witte, student aan de e-learning opleiding

Nieuws van de VDL

Op de agenda staan het organiseren van een studiedag in maart 2007 en de voorbereiding van het samengaan van de verenigingen VDL (vereniging van docenten levensbeschouwing) en VGL (vereniging van docenten godsdienst en levensbeschouwing). Beide verenigingen hanteren als basisdocument *Het Pleidooi* (2002), waarin de gezamenlijke visie op het vak levensbeschouwing uiteen wordt gezet. Juist die gezamenlijkheid willen zij vormgeven in één nieuwe vereni-

ging. Voordeel is de duidelijkere herkenbaarheid, het als één organisatie naar buiten treden en het grotere aantal leden. De verwachting is dat op de ledenvergadering in maart 2007 de nieuwe vereniging gepresenteerd kan worden.

Voor inlichtingen over de VDL kunt u terecht bij de secretaris van de VDL en tevens onderwijskundig medewerker HVO, Hans Beckeringh, en op de website van de VDL.

Eindwerkstukken lerarenopleiding hvo en levensbeschouwing po

Nanette Rietdijk, 'Schelden doet (geen) pijn?'

Zijn leerlingen uit de bovenbouw van de basisschool zich voldoende bewust van de gevolgen van schelden?

'Schelden doet geen pijn' is een veel gemaakte opmerking. Bij mij doet schelden echter wel pijn en ik zie diezelfde pijn ook bij een aantal van mijn leerlingen in een groep waar de scheldwoorden iedere les opnieuw over en weer vliegen. De leerlingen zelf lijken zich niet bewust van hun gedrag en de gevolgen daarvan. Of – en in hoeverre – zijn de leerlingen zich bewust van de gevoelens die schelden bij henzelf en anderen oproept? Zijn zij bereid rekening te houden met die gevoelens? Een verslag van de lessen over schelden in verschillende groepen met gebruikte oefeningen en opdrachten in de bijlagen. (Opleiding Middelburg, e-mail: nanette@zeelandnet.nl.)

Inge Uijt de boogaardt, 'Kleur bekennen'

Geef kleur aan je leven en aan dat van anderen!

Kleur bekennen betekent voor mij: kleuren zien, voelen, ruiken, proeven en horen in dingen die je doet, alleen of samen met anderen. Door boeken die ik heb gelezen, bijscholingen, cursussen en ervaringen, ben ik er steeds meer bewust van geworden dat kleuren veel effect hebben op mensen. Dit is het uitgangspunt voor de lessenserie 'Kleur bekennen'. De serie is opgebouwd uit drie blokken:

- Vijf lessen met het thema: 'Geef kleur aan je leven!'.
- Vijf lessen met het thema: 'Samenleven is samen kleuren'.
- Vijf lessen met het thema: 'Een kleurig leven voor iedereen'.

(Applicatie opleiding Utrecht, e-mail: peteringemanoukkim@zonnet.nl.)

Joy van de Beek-Ploeg, 'Sfeer'

In lessen hvo is veel afhankelijk van de sfeer die er heerst.

Ter illustratie het slot van een gedicht van Dorothy Nolte: *Als kinderen leren wat ze leven ...*

*Als kinderen leren leven in eerlijkheid en rechtvaardigheid,
Leren ze wat waardigheid en gerechtigheid is.
Als kinderen leren leven in een gevoel van veiligheid,
Leren ze vertrouwen te hebben in zichzelf en anderen.
Als kinderen leren leven met vriendelijkheid,
Leren ze dat het fijn is om te leven.
Als kinderen leren leven met rust,
Leren ze wat het is om in vrede met jezelf te leven.
Hoe leren wij onze kinderen?*

De lessenserie van vijftien lessen is onderverdeeld in de volgende thema's:

- *En ... was het gezellig?*
Lessen over hoe de leerlingen sfeer ervaren.
- *Ik ben echt in de stemming.*
Lessen over welke gevoelens er meespelen en hoe anderen dat aan je kunnen merken.
- *Die heeft een kort lontje!*
Lessen over hoe de leerlingen zelf een bijdrage kunnen leveren aan een bepaalde sfeer en hoe ze op iets negatiefs, zoals oorlog, zinloos geweld of pesten, zouden kunnen reageren.

(Applicatie opleiding Utrecht, e-mail: joyploeg@tomaatnet.nl.)

Gea van der Veen, 'Doodgewoon'

Een werkstuk over dood en rouw

Door mijn persoonlijke ervaringen heb ik ervoor gekozen in mijn eindwerkstuk het thema 'dood en rouw' binnen de hvo-lessen centraal te stellen. Daarnaast merkte ik tijdens mijn stage en lesdagen in Utrecht dat veel leerkrachten het een moeilijk onderwerp vinden en zich er niet graag aan wagen.

Ik heb mij inhoudelijk vooral verdiept in gevoelens en emoties die bij dit onderwerp spelen en zo het belang van dit thema binnen de hvo-lessen onderzocht. Er blijkt veel ruimte voor zingeving en bestaansvragen te zijn en het biedt gelegenheid om leerlingen hun gevoelens te laten tonen, met elkaar te delen en van elkaar te leren. De hvo-lessenserie *Een mens voorbij* nam ik hiervoor als

basis en heb ik in mijn stageperiode gebruikt. Zowel de leerlingen als ik vonden het echt geweldig! Ik hoop dat meer hvo-leraren 'dood en rouw' in de klas bespreekbaar durven maken. Zij zullen merken dat, als er al van een taboesfeer sprake zou zijn, deze eerder van toepassing is op volwassenen dan op kinderen. (Opleiding Utrecht, juni 2006.)

Henriëtte Zonneveld-Bos, Het spel Vaardig in hvo

Ik werd geïnspireerd door het boek van Joke Zonneveld *Vaardig in hvo*, waarin zij acht vaardigheden beschrijft die kinderen nodig hebben om aan de hvo-doelen te kunnen werken. De vaardigheden en de elementen uit de ontwikkelingsdoelen 'in staat zijn denken (hoofd), voelen (hart), willen en doen (handen) op elkaar af te stemmen en te verantwoorden' zijn verwerkt in een bordspel waarin kinderen kunnen oefenen en op allerlei manieren leren samenwerken. Het spel biedt hvo-leraren en kinderen een andere mogelijkheid om met de vaardigheden bezig te zijn, plezier te hebben en samen te werken.

Het spel is berekend op een groep van maximaal zestien kinderen in de leeftijd van negen tot twaalf jaar. In kleine groepjes zetten ze stappen met een pion op het speelveld, op stapstenen staan de opdrachten aangegeven. Verschillende kaartjes en opdrachten corresponderen met de vaardigheden. Na iedere opdracht zijn er letters te verdienen, waarmee een zin gevormd gaat worden. Deze zin is aan te passen aan de behoefte van de groep of aan een bepaald doel waar de leraar naartoe wil werken. Het is ook mogelijk met een eigen selectie van de opdrachtkaartjes te werken, waardoor het spel vele mogelijkheden biedt, al naar gelang de mogelijkheden en behoeften van de groep.

Ik hoop dat leraren en leerlingen net zo veel plezier aan het spel zullen beleven als degenen die het al hebben uitgetest. Ik reken op de creatieve geest van de hvo-leraren om het spel verder te laten groeien. Ik nodig iedereen die het spel wil gebruiken uit nieuwe ideeën naar mij terug te koppelen.

(Opleiding Utrecht, mei 2006, e-mail: zonenbos@quicknet.nl.)

Janny Stoker, de lessenserie: 'Heerlijke Burgers van Nederland inburgeren andersom'
'Wij als Nederlandse burgers gaan ons verdiepen in de gewoontes en gebruiken van Nederland en de Nederlandse Antillen.'

Nederland; een land met een zogenoemde multiculturele samenleving, waar aan de nieuwkomer wordt gevraagd zich in te burgeren in Nederland. Een samenleving waarbij angst heerst voor bepaalde culturen, angst voor wat men niet kent, waarbij vooroordelen het de nieuwe burger niet gemakkelijk maken om zich thuis te voelen en een nieuw leven te kunnen opbouwen. We kunnen de angst voor het onbekende wegnemen door elkaar te leren kennen. Communiceren met elkaar. Ik heb getracht met mijn kennis van en ervaringen met de Antilliaanse gewoontes en gebruiken een lessenserie te maken waarbij ik leerlingen elkaar kan laten ontmoeten. Doelstelling is: leerlingen vormen zich, door nieuw inzicht in eigen gewoontes en gebruiken en die van de Nederlandse Antillen, een mening over en gevoel voor verschillende aspecten van inburgeren in een andere omgeving.

Ik wil hiermee graag hvo-leraren met achtergronden in een andere cultuur, bijvoorbeeld Marokko of Turkije, inspireren een eigen serie te maken, gebaseerd op de mijne. We zouden dan samen een project kunnen organiseren en dat bijvoorbeeld afsluiten met een door de kinderen zelf opgezet pleinfest, met eten, drinken, dans en muziek met behulp van de diverse gemeenschappen uit de omgeving. Hierbij ontstaat een ontmoeting tussen mensen, culturen, en uitwisseling van ideeën. Een begin van een multiculturele samenleving met wederzijdse nieuwsgierigheid naar en begrip en kennis van elkaars achtergronden. Zo elkaar leren kennen en op een prettige manier samenleven in dit prachtige landje. Dit past volgens mij prachtig bij de humanistische gedachte van openheid en dialoog. (Opleiding Utrecht, juni 2006.)

'Ik voelde me op mijn plek'

Een terugblik op de opleiding

De hvo-opleiding heb ik als heel positief ervaren. De lessen waren altijd interessant, de medecursisten warm en collegiaal en de docenten inspirerend.

Toen ik stage ging lopen, zag ik meteen dat ik mij op mijn plek voelde tussen basisschoolleerlingen. Nu ik zelfstandig voor de groep sta, vind ik het echt geweldig. Wat ik leuk vind, is dat je een enorme vrijheid hebt om je les creatief in te vullen. Iedere dag is daardoor anders. Ik vind het geweldig om met ze te werken – door middel van thema's en oefeningen – aan groeps sfeer, het bevorderen van het samenwerken, zichzelf mogen zijn en zelfstandig leren nadenken en welover-

wogen keuzes kunnen maken in allerlei situaties waarmee ze te maken (kunnen) krijgen in hun leven. Het is zo leuk en interessant en minstens zo belangrijk als goed leren rekenen.

De meeste kinderen die ik lesgeef, vinden het heerlijk om even op een andere manier op school aan het werk te zijn. Ze zijn altijd blij verrast als je weer de klas binnen stapt en dat geeft mij enorm veel voldoening. Ik hoop nog jaren hvo-les te kunnen geven.

Gea van der Veen, afgestudeerd aan de lerarenopleiding hvo en levensbeschouwing po Utrecht 2004-2006

Hvo volgen op de Pabo Iselinge Twee impressies

'Geen hvo op school is een gemiste kans voor kinderen'

Afgelopen mei ben ik afgestudeerd aan de Pabo Iselinge te Doetinchem. Naast mijn pabo-diploma heb ik ook mijn diploma hvo behaald. Op de pabo kregen wij de mogelijkheid om de hvo-opleiding te volgen, onze docent was Hanna Geerdes. Dit leek mij erg interessant en leuk. Wat ik het leukste vind aan hvo, is dat kinderen zelf over dingen moeten nadenken en dat er eigenlijk geen foute antwoorden zijn. Tijdens de opleiding heb ik vooral geleerd hoe je op een andere manier naar kinderen kunt kijken en hoe je op een andere manier met kinderen kunt werken. Tijdens de lessen hvo die ik in de praktijk heb gegeven, ben ik erachter gekomen dat kinderen het heel leuk vinden om deze lessen te volgen. Als ik aan de kinderen vroeg waarom ze hvo zo leuk vonden dan kreeg ik vaak als antwoord: "Nu wordt er echt naar ons geluisterd en mogen we zeggen wat wij ervan vinden."

Als afstudeeropdracht koos ik het onderwerp 'waarden en normen'. Een onderwerp dat op dit moment veel besproken wordt en waarmee een school ook rekening moet houden. Tijdens de lessen hvo komt dit ook naar voren omdat in de drie vakgebieden van hvo (humanistisch, pedagogiek en didactiek) waarden en normen een rol spelen. Naast een theoretisch werkstuk heb ik een leskoffer gemaakt over waarden en normen, met voor elke bouw vijf uitgewerkte lessen. Dit was erg leuk om te doen.

Op dit moment ben ik veel aan het invallen op scholen. Ik hoop dat ik in de toekomst mijn pabo-diploma en mijn hvo-diploma kan combineren. Als de mogelijkheid er is wil ik graag aan alle groepen van de school hvo geven omdat ik het een gemiste kans vind voor de kinderen als ze geen hvo krijgen op school.

Debbie ten Hoopen, afgestudeerd aan de hvo-opleiding op de Pabo Iselinge

Hvo gaat in op kwaliteiten van kinderen

Op de pabo werden introductielessen hvo gegeven, die voor iedereen verplicht waren. Ik raakte enthousiast over de verschillende werkvormen en thema's die tijdens deze lessen aan bod kwamen. Wat mij ook erg aansprak, was de toenadering tot de realiteit door middel van morele ontwikkeling.

Ik vind dat hvo bijdraagt aan de totale ontwikkeling van

Elk kind heeft zijn eigen kwaliteiten en hvo gaat juist in op deze verschillen tussen kinderen. Dit was dus goed te combineren. Naast een theoretisch werkstuk heb ik een toolbox gemaakt met kaarten bij drie hvo-thema's: 'Vriendschap', 'Arm en rijk', en 'Het heelal'. Bij elke thema zijn acht opdrachtkaarten, voor elke intelligentie een. Zo is er bijvoorbeeld bij het thema 'Vriendschap' een kaart, waar het liedje 'Vrienden voor het leven' van Jan Smit bij hoort. Een andere opdracht is bijvoorbeeld het maken van vriendschapsbandjes. Zo is er voor elke intelligentie een opdracht bij het thema. De introductie en afsluiting van elk thema gebeurt gezamenlijk.

Ik ben blij dat ik de hvo-lessen heb gevolgd en nu mijn hvo-certificaat heb behaald. In de toekomst wil ik

het kind: sociaal, emotioneel en moreel. Als juf vind ik dat erg belangrijk; het gaat niet zozeer om dat ene lesje taal of rekenen, maar om de totale ontwikkeling van het kind. In mijn eindwerkstuk van het hvo-profiel heb ik hvo gekoppeld aan 'meervoudige intelligentie'.

graag hvo-lessen verzorgen in mijn eigen klas en eventueel andere klassen op deze school.

Ellen Ligtenburg, afgestudeerd aan de hvo-opleiding op de Pabo Iselinge

Diploma-uitreiking op 8 september aan veertien studenten van de eerste graad: een record!

Utrecht, 8 september 2006 – Alweer voor het zesde jaar vond op vrijdag 8 september jl. de diploma-uitreiking plaats van de lerarenopleiding hvo en levensbeschouwing van de eerste graad. Dit jaar met een record: veertien afgestudeerden. Wederom was de locatie de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht.

Elke student werd door een docent van de opleiding persoonlijk toegesproken voor een publiek van familie, vrienden en bekenden. Sommige studenten maakten van de gelegenheid gebruik zelf een dankwoord uit te spre-

ken. Na de toespraak ontvingen de studenten uit handen van Nico Stuij hun diploma. Het was een geslaagde middag met na afloop een kleine receptie om de feestvarkens te feliciteren.

De volgende personen studeerden deze dag af: Wilma van Bakel, Inge Essers, Susan Hakvoort, Emma Heemstra, Mieke van Helmond, Gundalyn Hemmink, Anne Lok, Christine van der Mars, Denise Mets, Jolanda Naaktgeboren, Guus Prinsen, Ianthe Schouten, Gert Siebes, Freek Zwanenberg.

Allen van harte gefeliciteerd!

Veel studenten al baan vóór afronden opleiding

Een aantal studenten kon bij de diploma-uitreiking van vrijdag 8 september niet lijfelijk aanwezig zijn. In veel gevallen was de reden positief, namelijk het hebben van onderwijsverplichtingen in een nieuwe baan. Tijdens de opleiding worden studenten aangemoedigd in een vroeg stadium op zoek te gaan naar een stageplek. Soms worden studenten al aan het begin van of tijdens hun stage in dienst genomen bij de betreffende school. Soms ook solliciteren studenten tijdens hun opleiding op een aangeboden vacature. Veel studenten hebben daarom al voor het afstuderen (zicht op) een nieuwe baan, meestal als docent levensbeschouwing op een middelbare school. Een aantal voorbeelden: banen als docent levensbeschouwing op het Herbert Vissers College in Nieuw Vennep, Het Bakken in Almere, Het Maaslandcollege in Oss en als docent levenskunde op het Luzaclyceum in Zwolle en Rotterdam.

Start nieuw opleidingsjaar

Op vrijdag 8 september begonnen zowel het eerste als het tweede opleidingsjaar van de lerarenopleiding hvo en levensbeschouwing van de eerste graad. Het eerste jaar startte met zeven applicanten (vanaf februari voegen zich daar naar schatting tien studenten van de

Universiteit voor Humanistiek bij); het tweede opleidingsjaar startte met vijftien studenten, verdeeld over twee modulen. Beide opleidingsjaren worden verzorgd op de Universiteit voor Humanistiek door docenten van het HVO en van de Universiteit voor Humanistiek.

Studenten kunnen instromen als applicant (vooropleiding tenminste hbo/bachelor) of via het opleidingshuis HVO (eerste vijf jaar hebben afgerond en toelatingsopdracht). Voor meer informatie, zie www.hvo.nl.

Marco Otten, onderwijskundig medewerker HVO

Rusland: leven tussen uitersten

Een korte reisimpressie

Dit voorjaar bezochten Jennifer Derks, Susanne van Briemen en Dorine van der Heiden, drie leraren hvo en levensbeschouwing, de Russische stad St. Petersburg. Verslag van een leerzame reis langs onderwijsinstututen en mensenrechtenorganisaties.

Zaterdag 29 april

Het begin was even wennen. Het was een enorme, kale vlakte waar we landden. In de aankomsthal werden pasagiers gecontroleerd of hun lengte wel overeen kwam met de gegevens in het paspoort. Voor een welkomstwoord had de chagrijnige vrouw van de paspoortcontrole geen tijd en tot overmaat van ramp spoelden de toiletten op het vliegveld niet door. Ook de stad zelf zag

er tijdens de rit tussen kolossale flatgebouwen weinig uitnodigend, vooral armoedig uit. De toegangshallen van de eindeloze rijen flats waren met stalen deuren afgedekt. In opdracht van Poetin, hoorden we naderhand. In verband met de terrorismedreiging.

Het flatgebouw van het gastgezin waar we verbleven, was niet anders. Ook daar een enorme, stalen deur. Maar het kleine appartement ademde gastvrijheid en gezelligheid. We voelden ons meteen thuis. Het is die tweespalt tussen het familiale, warme, persoonlijke leven van Russen en de wat kille, ongenaakbare samenleving buiten op straat, die opvalt als je St. Petersburg bezoekt. Gastheer Alek verwoordde het zo: "We hebben geen vertrouwen in Poetin, die echte democratie in de weg staat, geen vertrouwen in de staat. In Rusland bouw je op je familie, voor de rest moet je het zelf uitzoeken."

We waren met zijn drieën op werkbezoek; allen eerste-graadsleraren. We wilden weten wat er in Rusland (St. Petersburg) gebeurt op het terrein van educatie van humanisme, ethiek, levensbeschouwing en mensenrechten. Vooral de gesprekken met Alek (econoom) en zijn vrouw Svetlana, voormalig docent aan een van de twee Waldorfschulen (vrije school) die St. Petersburg telt, gaven een bijzondere kijk op het dagelijkse leven. Zo vertelden ze dat een fatsoenlijk appartement een fortuin kost. Het is voor veel mensen alleen maar te betalen als ze het samen met hun ouders bewonen. Basisgezondheidszorg is gratis (staatsziekenhuizen), maar wie het betalen kan, gaat toch liever naar een privékliniek, omdat de zorg daar van veel betere kwaliteit is. En dan is er het alcoholprobleem. Svetlana: "Veel jongeren drinken overmatig bier en wodka, wat gemakkelijk en goedkoop te verkrijgen is." Ze heeft een boek geschreven over jonge mensen in Rusland. De ontwikkelingen stemmen haar somber.

Zondag 30 april

Bezoek aan de Hermitage, slenteren, genieten van de mooie binnenstad, terrasje pakken, in de zon zitten. 's Avonds discussiëren met ons gastgezin en ondertussen genieten van de kleine Maria van anderhalf.

Maandag 1 mei

We bezoeken Rob, een Nederlander die al acht jaar in St. Petersburg woont en Engelse les geeft op de zeevaartschool. Hij bevestigt het verhaal van Alek en Svetlana. "Vertrouw niemand is eigenlijk het uitgangspunt van veel Russen", zegt hij. "Ze zijn daar heel fatalistisch in. Deze maatschappij is hard, veel mensen sterven jong en naar het bejaardenhuis ga je om dood te gaan.

Ook op politiek gebied schort er het nodige. Op dit moment is er weer een vorm van censuur. Maar dat hebben de Russen voor een deel ook aan zichzelf te wijten. Ze hebben Poetin zelf gekozen. Er is nu eenmaal een zeer sterke nationalistische beweging met invloed. Iets wat je ook weerspiegeld ziet in het geweld op straat. Grote groepen neonazi's vallen buitenlanders met een andere huidskleur of mensen die politiek geëngageerd zijn, lastig. Zo is er een Afrikaanse student doodgestoken en een dertienjarig meisje werd de keel doorgesneden."

Geen wonder dat veel Russen hun kind (veel ouders hebben maar één kind) koesteren en van de straat houden. Ouders die het kunnen betalen, brengen hun kind vanaf zes maanden naar de crèche en daarna vanaf drie jaar naar de 'vroegontwikkelingsschool'. "Daar is veilige opvang en tevens veel aandacht voor ontwikkeling", zegt Rob, "iets wat Russen zeer op prijs stellen. Er wordt eigenlijk van uitgegaan dat, als kinderen op hun zevende naar de reguliere school gaan, ze kunnen lezen en schrijven. Er bestaan grote kwaliteitsverschillen tussen scholen. Zeker ouders die het zich kunnen permitteren, hebben er veel geld en moeite voor over om hun kind op een goede (privé)school te krijgen. De nadruk van het onderwijs ligt daarbij vooral op kennisverwerving. Er wordt veel van kinderen geëist."

Een niet te onderschatten factor in Rusland vormt het leger dat alom aanwezig is. Al op zeer jonge leeftijd worden kinderen ervan doordrongen dat ze Rus zijn en hun vaderland moeten verdedigen. Rob vertelt dat er, mede door de oorlog in Tsjetsjenië, al in de vroegontwikkelingsschool (vanaf drie jaar) een vijandbeeld wordt gekweekt. Op de speciale Dag van het Leger komen militairen vertellen over patriottisme. Kinderen krijgen vanaf hun veertiende wekelijks (gedurende een aantal maanden) 'oorlogsles', zoals marcheren en kalashnikovs in elkaar zetten en uit elkaar halen. Die 'oorlogsles' wordt, hoe gek het ook klinkt, beschouwd als mensenrechteneducatie. Je hebt het recht om je te verdedigen!

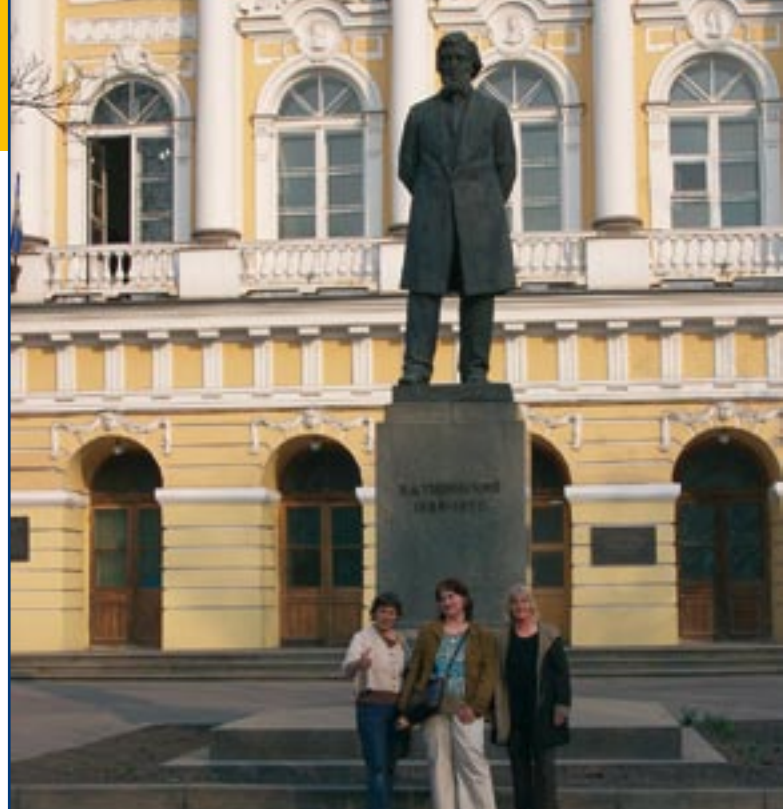
Dinsdag 2 mei

We ontmoeten Olga Abramenko, de vrouw van Rob, en nog een aantal andere medewerkers. Olga leidt het plaatselijke kantoor van Memorial, een onafhankelijke Russische mensenrechtenorganisatie. Memorial houdt zich onder meer bezig met projecten tegen racisme en fascisme, zoals het ondersteunen van de kinderen van de Roma (meer bekend als zigeuners), maar ook met mensenrechten in bredere zin en juridische dienstverlening. Olga is, vanwege haar werk, bedreigd.

Een beveiligingsdienst van de politie houdt sinds 2004, tegen betaling, een oogje in het zeil. Het project rond Romakinderen is een speerpunt van de organisatie. Armoede, sociale achterstand, slechte taalbeheersing en onhygiënische toestanden bij de Roma's thuis zijn slechts enkele van de factoren die bestaande vooroordelen over deze kinderen bevestigen en versterken. Veel meisjes zijn al op hun twaalfde of dertiende zwanger. Romakinderen worden door medeleerlingen en leerkrachten gediscrimineerd en op scholen in aparte lokalen en gebouwen gezet. Alle leeftijden in een lokaal. Het is een negatieve spiraal die Memorial tracht te doorbreken. Olga: "We doen dat op meerdere fronten. We spreken scholen aan op hun discriminerende handelwijze en sturen positieve verhalen naar de pers, maar richten ook centra in waar de Roma's kunnen douchen en luizenshampoos gebruiken en spreken de kinderen aan op crimineel gedrag. Daarnaast hebben we aandacht voor extra onderwijs en ontspanning. Zo brengen we een keer per maand een bezoek aan de dierentuin en is er de mogelijkheid van danslessen. We leren ze ook trots te zijn op de positieve dingen van hun cultuur."

In de namiddag en vroege avond spreken we in het plaatselijk kantoor met Ella, een van de medewerkers van Soldiers' Mothers of St. Petersburg, een onafhankelijke mensenrechtenorganisatie die zich direct met het Russische leger (en alle uitwassen) bezighoudt. Bij het gesprek zijn drie vrijwilligers en twee jonge mannen die gedeserteerd zijn aanwezig. Deze organisatie werd vijftien jaar geleden opgericht om soldaten die kampten met problemen als discriminatie en geweld, te helpen. Het zwaartepunt is de afgelopen jaren verschoven naar juridische voorlichting van (potentiële) soldaten. Onlangs kreeg de organisatie de Karlspreis van de gemeente Aken; een belangrijke internationale prijs voor mensenrechten. "Jongeren hebben in Rusland het recht gekregen militaire dienst te weigeren", vertelt Ella. "Daar hebben wij mede voor gezorgd. Wij helpen jongeren om uit het leger te blijven of het leger vroegtijdig te verlaten. Twee keer per jaar is er in St. Petersburg een grote rekrutering. Het gaat daarbij om ongeveer 12.000 jongeren. Die helpen en steunen we, maar het wordt ons de laatste tijd wel moeilijker gemaakt, omdat de democratie in Rusland krimpt. Zo mogen we niet meer samenwerken met buitenlanders en is het huurcontract voor dit kantoor opgezegd."

Na het gesprek mochten we aanwezig zijn bij een bijeenkomst van de 'mothers'. Het was zeer aangrijpend om te ervaren hoe vertwijfelde moeders trachtten hun zoon uit het leger te houden.

Woensdag 3 mei

Bezoek aan het Nederlands Instituut. We spreken met de directrice mevrouw Ludmila Chevalier en met stagiair Tom die bijna klaar is met zijn studie Midden- en Oost-Europakunde. Zij vertellen ons veel over de Russische samenleving.

Ook zij benadrukken de tweespalt binnen de Russische samenleving. Zij omschrijven het als de innerlijke zekerheid tegenover de onzekerheid buiten. Russen leven volgens hen eigenlijk tussen twee extremen. Er is bijvoorbeeld de persoonlijke zwaarmoedigheid tegenover de strikt formele manier van omgang met elkaar, de neiging om alles wat in de pers verschijnt voor waar aan te nemen tegenover de bereidheid tot discussie; maar dat laatste gebeurt vooral binnenshuis. En er is de angst voor onzekerheid. In het openbaar uit men zich moeizaam. Dat zie je ook bij Russische studenten. Ze bezitten over het algemeen veel kennis, maar aan presentaties of lezingen wagen ze zich niet. Bijzonder is het systeem van afspraken maken; eigenlijk een weerspiegeling van de Russische samenleving. Een afspraak is in Rusland geen feit maar een suggestie. Het is soms een reflectie van de arrogantie van persoonlijke macht. Invloed wordt afgemeten aan iemands functie en het feit hoeveel problemen door hem kunnen worden opgelost. Wie macht heeft, is slechts moeilijk te bereiken, 'vergeet' afspraken of belt ze af. Ludmila Chevalier vertelt dat religie en levensbeschouwing niet wordt onderwezen op Russische scholen, dat moeten mensen volgens de overheid maar zelf (thuis) doen.

Donderdag 4 mei

Omdat we St. Petersburg begin mei bezochten, de tijd van grote Russische feestdagen, waren de scholen het

merendeel van de week gesloten. Het is ons mede daarvoor niet gelukt om lesbezoeken te plannen. Wel bezochten we het pedagogisch instituut van de Herzen State Pedagogical University. Dit instituut omvat verschillende lerarenfaculteiten, waaronder de lerarenopleiding voor het jonge en het oude kind. We spraken onder andere met professor Tatiana Artemieva. Verder waren nog drie docenten aanwezig en ongeveer zes studenten. We hadden een lange lijst met vragen, maar het bleek dat er aan de andere kant van de tafel ook veel vragen waren over het onderwijs in Nederland. Het werd, na enig aftasten, een geanimeerd gesprek over kennisoverdracht versus ervaringsleren, over orde, discipline en agressie in de klas. De studenten vertelden over de te korte stages (slechts enkele weken). Als ze afgestudeerd zijn, moeten ze zonder ervaring voor de klas. Verder spraken we over de veranderde leerhouding van leerlingen onder invloed van MTV, TMF, televisie, internet, enzovoorts.

Voor we er erg in hadden, waren er vier uur om. Het was jammer dat er niet meer tijd was. Onze gesprekspartners gaven aan dat samenwerking met pabo's in Nederland erg op prijs wordt gesteld. Daarna kregen we nog een rondleiding door een gedeelte van de faculteit.

Vrijdag 5 mei

's Ochtends hadden wij een ontmoeting met Warware Wowwina, docente maatschappijleer (social science)

op het Klassiek Gymnasium te St. Petersburg. Ze had helaas maar 45 minuten tijd voor ons. Maatschappijleer is vooral een strak lesprogramma waarin onderwerpen als maatschappij en persoonlijkheid, geschiedenis en filosofie, wetenschap en Europa centraal staan. Zij onderwijst economie van verschillende politieke systemen, de ontwikkeling van het politieke denken en verschillende richtingen binnen het Marxisme. Dat gaat als volgt: eerste les theorie lezen. Zij leest vaak voor. Tweede les discussie over het gelezene. Uiteindelijk schrijven de leerlingen na een aantal lezingen (derde en vierde les) een schriftelijke reactie. De onderwerpen zijn taai en vaak lastig. Ze zou wat meer vrijheid binnen het programma willen, maar vooralsnog lukt dit niet. Kritisch leren denken en voor je mening opkomen zijn zaken die slechts mondjesmaat aan bod komen. Tot slot brachten we nog een bezoek aan een Waldorfschule.

Zaterdag 6 mei

Deze dag stond in het teken van de terugreis en het afscheid van ons hartelijke en gastvrije gastgezin. Overstelt met indrukken keerden wij huiswaarts. Onze Russische gesprekspartners hebben vrijwel allemaal aangegeven dat zij uitwisseling met Nederland op prijs stellen. Suggesties zijn welkom.

Dorine van der Heiden, leraar hvo en levensbeschouwing

Een dag om nooit te vergeten

“Zouden die mannetjes wel in de goede trein stappen?” Jasmijn en Kayleigh maken zich zorgen. Hoewel ons is verteld dat lang niet alle veteranen oud zijn, zien we op het station van Woerden een clubje bejaarde heren in grijze broeken en blauwe blazers met een hele rij medailles op de borst. Het is 29 juni, Landelijke Veteranendag, en wij zijn er bij.

Straks in de Ridderzaal gaat Jasmijn het gedicht voorlezen dat ze heeft geschreven tijdens het bezoek van een veteraan aan haar groep 8. Kayleigh overweegt een carrière in het leger en is derhalve een geschikte medekandidaat voor dit uitje. Kan ze vast wat sfeer opsnuiven. Ondertussen staan we nog steeds op het station. Onze trein heeft een onbekende vertraging. Ik heb deze reis met militaire precisie gepland en voel me bezwaard ten

opzichte van de mensen van de organisatie. Zij hebben me zo op het hart gedrukt op tijd te zijn. De meeste andere schoolkinderen die deze dag bijwonen, komen met een bus uit het oosten van het land. Alleen wij reizen zelfstandig per trein. Veel later dan gepland zijn we op station Zoetermeer. Daar gaan de treindeuren wel open, maar niet meer dicht. Het is stralend weer en wij zijn niet bang van een beetje wind, echter ... regels zijn regels. De Nederlandse Spoorwegen waken over onze veiligheid. Alle deuren worden handmatig gesloten en pas dan boemelen we naar Den Haag.

“Weet jij hoe we moeten lopen?” Ik roep alleen maar: “Volg mij.” ‘Ik val aan!’ laat ik maar weg, we leven tenslotte in vredetijd en als ik me goed herinner is het met Karel Doorman niet goed afgelopen.

We racen langs de straat en plots zijn we er. Onze namen worden gecontroleerd, onze tassen doorgelicht en dan mogen we naar binnen. We steken de koppen

even bij elkaar. Kent Jasmijn haar gedicht? Moet er nog iemand plassen? Daar gaan we! Wat een uniformen en ze springen allemaal voor ons in de houding. Of zou dat voor de generaal zijn die ik me herinner van de parlementaire enquête over Srebrenica? Onzin, ze staan in de houding voor alle veteranen, zoals de adjudant die bij ons in de klas is geweest en voor wie oorlog anders is geworden dan een spannend jongensboek.

Zijn verhaal dringt zich op dat moment sterk aan me op en ik besef opeens dat de aanleiding voor deze dag eigenlijk het bankroet is van onze politiek. We zijn er met praten niet uitgekomen. De diplomatie heeft gefaald. In Korea, destijds. In Irak, nu. En dan gaan we (jonge) mensen op pad sturen. Met een verheven boodschap, met een al dan niet sluitend mandaat, met al dan niet voldoende wapens. En dan ...

Ik moet nog vaker tegen de leerlingen zeggen dat geweld nooit een blijvende oplossing is. En als ze niet willen luisteren, dan r am ik het er wel in. Als ik niet oppas ga ik hier ter plekke staan lachen of huilen om mezelf en deze maskerade.

Kayleigh zet me weer op mijn voeten. "Zie jij onze veteraan?" Ik zie hem niet maar we kijken naar hem uit.

Jasmijn doet het geweldig. Rustig en duidelijk leest ze voor. We zien Willem-Alexander en premier Balkenende en luisteren naar hun toespraken. We maken een praatje met de veteranen die naast ons zitten. We krijgen broodjes en iets te drinken. De meiden gaan op de foto met de troon op de achtergrond. En dan piepen we ertussenuit. Het is veel te mooi weer om binnen te zitten. We gaan nog even naar het Malieveld waar van alles te doen schijnt. Tijdens de wandeling luister ik naar het gebabbel van Kayleigh en Jasmijn. Ze bespreken in klare taal hun ervaringen tot nog toe. "Wat ziet WA er oud uit voor een vader van twee jonge kinderen en Balkenende is eigenlijk maar een lulletje. Ik deed het best goed, vonden jullie niet?"

Op het Malieveld klimmen ze op een tank. Ze observeren groepen militairen die zich gereedmaken voor de parade. Zouden die wapens echt zijn? Ze kijken

vragend naar mij. Geen idee. We gaan het vragen. De wapens zijn echt maar voor deze gelegenheid niet geladen. Ze speculeren over de toestand van een vrouw die stuiptrekkend langs de kant ligt en wordt bijgestaan door twee EHBO'ers.

We mogen twee politiepaarden aaien en we doen ons verhaal aan hun berijders over het hoe en waarom van onze aanwezigheid op deze dag. Nu willen de agenten Jasmijns gedicht lezen en ze krijgt veel complimenten. Ze zetten mij op de foto bij een landingsvaartuig. Echt een voertuig dat bij me past. Ik word al zeeziek in een roeiboot. Maar ik moet niet zeuren. "Jij moet ook een aandenken hebben." "Kayleigh", vraag ik, "wil je nog naar een voorlichtingstent? Bij welk onderdeel wil je eigenlijk, de landmacht?" "Ik weet het niet", zegt Kayleigh tot mijn grote opluchting. "Er zijn zoveel leuke banen in de wereld. Zullen we naar huis gaan? Eigenlijk vind ik alles saai."

"Vet saai!", zegt Jasmijn, "Opschieten! Ik wil straks nog langs school om alles te vertellen. Zou de trein nu op tijd zijn?"

*Bedankt meiden, dat ik drie jaar jullie juf mocht zijn.
Voor jullie intelligentie, voor jullie lef en nuchterheid.
Bedankt voor deze onvergetelijke dag.
Met jullie zie ik de toekomst met vertrouwen tegemoet.*

Heleen Blaazer, leraar hvo

Veteranen

Zij hebben gestrijd
zij hebben deel van het land bevrijd.
Er is op hun geschoten
De doden liggen overal in de straten en
goten
maar dankzij hun is er vrijheid.
Niemand die lijdt.
Van de oorlog verlost
af en toe post.
Erge beelden in je gedachten gegrift.
Je wordt ervan geschift
thuis voor de familie geen fun
Vrede dankzij hun

Jasmijn van Bilsen

Heleen Blaazer
Leraar humanistisch vormingsonderwijs

Uit: Verhalen uit scholen, ontmoetingen met veteranen
© Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) Enschede; 2006

Veteraan in de klas

Veteraan in de klas,
Over menselijkheid in een onmenselijke situatie
Over een oorlog die in niets lijkt op wat we zien in de
bioscoop
Over defensie en de politiek
Over moslims en christenen
Over de beslissingen van de Verenigde Naties
Over de luchtsteun die uitbleef
Over de rol van de media
Over hinderlagen en douchen met slootwater
Over je rantsoen delen met mensen die honger hebben
Over de geur van dood en verderf
Over wapens en de mensen die ze dragen
Over de mijnen die lijken op colablikjes
Over de invalide kinderen
Over schieten of beschoten worden
Over moed en moederinstinct
Over burenen die elkaar gaan haten
Over vrede en hoe lang dat nog duren zal
Over thuis komen en een lintje krijgen
Over je leven weer oppakken
Over hulp zoeken en je kleindochter
Over wat je wel en nog niet durft te voelen
Over dat wat je nooit vergeten zal.

Wat zou jij vragen aan een bijzondere groente?

Een korte impressie van de bijscholing *Filosoferen met kinderen*

Op een regenachtige woensdagmiddag in december 2005 had de docentengroep van de regiowerkgroep Zwolle het voor elkaar. José Krijnen zou het worden met haar bijscholingscursus 'Filosoferen met kinderen'. Via driftig e-mailverkeer was een en ander snel geregeld. Op eenzelfde soort regenachtige woensdagmiddag en -avond in februari 2006 vond de werkelijke bijscholing plaats in het pittoreske Hattem, aan de overkant van de rivier de IJssel die langs Zwolle stroomt.

José Krijnen startte om ongeveer 14.00 uur met het vragen laten stellen aan een bijzondere groente (verwonderlijk wat er dan leeft aan gedachten in mensen) en eindigde met ons rond 21.30 uur. Allerlei aspecten rondom het thema passeerden de revue, van theorie tot het in de praktijk direct beoefenen van het geleerde.

In feite bestond het geheel uit drie grote oefensessies, waarbij eenieder volop de gelegenheid kreeg als gespreksleider of als observator te functioneren. Een voorbeeld van een gesprek was 'het schilderij' van Kikker (Max Veldhuis),

waarin het draait om een geheel wit doek als schilderij.

Het werd ons heel duidelijk dat deze manier van werken met kinderen kan leiden tot het op een unieke manier openen van de geest/denkwereld van de kinderen. Wij, als deelnemers, konden ervaren dat we een gesprek/onderwerp heel ver konden

verdiepen zonder de draad van het onderwerp te verliezen.

Alle deelnemers waren aan het einde zeer tevreden over de presentatie, aanpak en begeleiding van José. In een woord: aanbevelenswaardig!

Gerrit Halbersma, hvo-leraar regiowerkgroep Zwolle e.o.

Minister stemt nog niet in met rijksfinanciering

Hvo- en gvo-organisaties zijn in overleg met de minister van Onderwijs en de Tweede Kamer om de gvo-/hvo-leraren door de overheid te laten bekostigen. Dit als tegenwicht voor de kwaliteitseisen die de *Wet BIO* stelt aan alle leerkrachten, waaronder ook de gvo-/hvo-leraren. De huidige minister van Onderwijs wil wel de opleiding en de organisatie van gvo/hvo financieel faciliteren, maar de bekostiging van de lesvergoedingen acht zij geen taak van de overheid.

De gvo-/hvo-organisaties blijven daarom in contact met de politiek en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Zij hebben de indruk dat weliswaar de minister tegen rijksbezoldiging is, maar dat de Tweede Kamer het daar voor een groot deel niet mee eens is. De politieke situatie van dit moment met verkiezingen in aantocht in november maakt een goed overleg met het parlement pas in de volgende kabinetsperiode mogelijk.

Ook dan is het niet zeker dat wij ons hoofddoel zullen bereiken. Daarom blijft het belangrijk dat wij op lokaal niveau alles uit de kast blijven halen bij gemeenten, scholen en ouders om hen het belang van hvo voor kinderen duidelijk te maken.

Op scholen is men veelal niet bekend met de mogelijkheid dat het eigen budget ook voor gvo/hvo mag worden aangewend (in plaats van of naast gemeentesubsidie). Ook weten veel scholen niet dat de hvo-leraar op hbo-niveau is opgeleid en goede kwaliteit levert. Om alle onduidelijkheden en misverstanden bij scholen weg te nemen, zullen wij de scholen in het openbaar primair onderwijs informeren om zodoende meer vraag naar hvo te ontwikkelen. Immers: hvo wordt pas (of is het 'al'?) op een derde van de openbare scholen verzorgd.

Om onze financiële basis voor het plegen van deze en andere acties te verbreden, zijn we dit schooljaar gestart met het actief werven van donateurs. Daarom is in dit nummer van HVO Nieuws een aanmeldingskaart voor het donateurschap van de LVHVO opgenomen. Alle donateurs vanaf € 20,- per jaar ontvangen tevens twee keer per jaar HVO Nieuws.

De volgende gvo-/hvo-organisaties zijn verenigd in een platform om rijksfinanciering van de gvo-/hvo-leraar mogelijk te maken: Stichting HVO, Landelijke Vereniging HVO, Besturenraad, CIO, PKN, IKOS, VOS/ABB, NKS, ISBO, CBOO, FNV, OCNV, VOO.

HVO: vóór tolerantie, betrokkenheid & ontmoeting

Wereldse afsluiting project Wereldburger, Kind in de Wereld

Groningen, 21 juni 2006 – De avond van Wereldhumanismedag; een bruisende avond vol gezelligheid, ontmoeting, uitwisseling, diversiteit en betrokkenheid in het Gruno Park in Harkstede. Op feestelijke wijze werd het project 'Wereldburger, Kind in de Wereld' afgesloten met de uitreiking van de Wereldburgerwisselkroon. Ook ontvingen alle deelnemers aan het project het wereldburgercertificaat.

In de hvo-regio Groningen organiseren we iedere twee jaar een project over wereldburgerschap, waarbij de Wereldburgerwisselkroon wordt uitgereikt. Hieraan nemen zo'n 175 leerlingen deel. Aan ouders en leerlingen maken we met dit project duidelijk dat het hvo deel uitmaakt van een groter geheel. Sinds vorig jaar is er ook het landelijke wereldburgercertificaat dat jaarlijks aan leerlingen van groep 8 wordt uitgereikt. Dit jaar combineerden we beide evenementen in het project 'Wereldburger, Kind in de Wereld', met als thema 'tolerantie en betrokkenheid'. De leerlingen van groep 8 deden mee aan een expositie, waar hun werkstukken over dit thema in boekvorm werden tentoongesteld. De werkstukken werden door een jury beoordeeld, op grond waarvan diverse prijzen werden toegekend. Op de afsluitende avond op Wereldhumanismedag (21 juni) werd als eerste prijs de Wereldburgerwisselkroon uitgereikt aan hvo-leerlingen van groep 8 van de Borgmanschool uit Groningen. Alle aanwezige leerlingen van groep 8 ontvingen ook het wereldburgercertificaat. Het werd een heel gezellige avond, waarin het wereldburgerschap duidelijk tot uiting kwam.

Als aanloop voor dit project gaf ik mijn groepen 8 een aantal lessen over tolerantie. Een van de scholen waar ik lesgeef, is gespecialiseerd in onderwijs aan zwaar lichamelijk gehandicapte kinderen. Op deze mytylschool in Haren is het telkens weer een uitdaging werkvormen te vinden die aansluiten bij de belevingswereld en de mogelijkheden van de leerlingen. Ik twijfelde daarom lang of ik met de oudste groep wel aan het project mee zou doen. Maar omdat ook zij wereldburgers zijn, was het juist belangrijk dat ze wel mee zouden doen. Het afgelopen jaar besteedde ik extra aandacht aan de kinderrechten, waarbij ik de kinderrechten een voor een behandelde en plaatste in de context van de eigen werkelijkheid en in die van kinderen op andere plaatsen

in de wereld. Bij het recht 'Bescherming tegen geweld en oorlog' liet ik de film

Zozan (van het HVO) zien. De film is enigszins gedateerd, maar geeft naar mijn beleving perfect weer hoe het is om te moeten vluchten en in een vreemde omgeving te moeten leren om jezelf te handhaven.

Na afloop van de film stelde ik de groep een aantal vragen over de gevoelens die ze hadden kunnen waarnemen bij de verschillende personen in de film, wat zij zich daarbij konden voorstellen/of ze zich daarin konden inleven.

Tot mijn grote verrassing gaven ze allemaal aan het gevoel te hebben dat deze film over hen zelf ging. Net als Zozan voelen ze zich vaak buitengesloten en nagestaard. Net als Zozan weten ze niet wat ze daaraan kunnen doen. Net als Zozan willen ze graag meedoen. Maar ze kunnen niet net als Zozan zich al vechtend bewijzen en hun eigen plekje opeisen. Toen wist ik het zeker. Hier moest ik wat mee. Met deze groep moest ik zeker meedoen aan het project.

Toevallig geef ik op dezelfde lesdag ook hvo aan een groep kinderen op een reguliere basisschool in Glimmen, niet ver van de mytylschool. Met hen zette ik een uitwisseling op. Het zou het mooiste zijn als de leerlingen elkaars school zouden kunnen bezoeken, maar dat gaf logistieke problemen, omdat je voor rolstoelvervoer speciale busjes moet regelen en het erg veel tijd kost. En tijd is nu juist het probleem van de kinderen van de mytylschool. Zij missen al zo veel lessen door ziekenhuisbezoek, therapie (in school, maar ook daarbuiten) en het leren omgaan met hulpmiddelen. Daarom besloot ik alleen de leerlingen van de basisschool in Glimmen

op bezoek te laten komen op de mytyschool. Gelukkig waren beide scholen enthousiast over het idee en gaven hun toestemming. Het bleek het meest praktisch om vier kinderen mee te nemen. De klas in Glimmen bereidde vragen voor die ze aan de leerlingen van de mytyschool wilden stellen. Het waren heel betrokken vragen en ze lieten merken dat ze echt belangstelling hadden voor de leefwereld van deze kinderen. De kinderen die mee mochten naar de mytyschool, stelden de vragen en daarna stelden de leerlingen van de mytyschool ook vragen aan de leerlingen van de school uit Glimmen. Het bleek dat ondanks de grote, vooral zichtbare verschillen er veel overeenkomsten waren. Zo lazen de leerlingen van de mytyschool ook de Donald Duck en de Tina, en hielden ze ook van sport. Ze vertelden over een sportactiviteit, speciaal voor gehandicapte kinderen, waar ze graag naartoe gaan. De schoolvakken bleken bij beide scholen zo ongeveer hetzelfde te zijn.

Omdat het project over tolerantie en betrokkenheid ging, liet ik ze ook nog gezamenlijk een elfje maken over dit onderwerp. Sommige leerlingen van de mytyschool kunnen niet zelfstandig schrijven, dus schreven de leerlingen van de school uit Glimmen de gedichtjes op. Het werden mooie elfjes.

De leerlingen uit beide scholen vonden het een heel verrijkende ervaring. Wel vonden ze het jammer dat de leerlingen van de mytyschool geen tegenbezoek konden maken, en ook dat ze niet allemaal de mytyschool konden bezoeken. Daarom werden ze uitgenodigd om de speldag van de mytyschool te bezoeken, die jaarlijks aan het eind van het schooljaar op een zaterdag wordt gehouden.

Op de afsluiting van het project op Wereldhumanisme-dag waren bijna alle leerlingen van de mytyschoolgroep aanwezig. Ze genoten zichtbaar van dit wereldfeest. Hun boekje werd gewaardeerd met een aanmoedigingsprijs vanwege de vorm en de inhoud. Een groepje leerlingen van de school uit Glimmen kreeg eveneens een aanmoedigingsprijs.

Jeannette van Rosevelt, hvo-leraar

*Tolerantie
niet pesten,
leuk, stoer, cool,
grappig, lachen, plezier, blij.
Leon*

Leon en Arjan

*tolerantie
niet pesten
sluit niemand buiten
wees aardig tegen elkaar
tolereren*

Marit en Laura

*tolerantie
aardig doen
pesten is slecht
niet iedereen is gelijk
mening*

Marit en Laura

*tolerantie
gepest worden
is slecht voor
je zelfvertrouwen raakt
je*

Yannick en Edgar

*aardig
lief zijn
niet iemand pesten
samen met elkaar spelen
vriendschap*

Jeroen en Parandè

*tolerantie
aardig, jezelf zijn,
helpen, eigen mening, blij
vrienden, opkomen, school, vrede,
rechten*

Jeroen en Parandè

'Recht op de Bal'

Samen met leerlingen stilstaan bij de rechten van asielzoekerskinderen op 20 november

'Recht op de Bal' is de vierde scholenactie die gevoerd wordt voor (uitgeprocedeerde) asielzoekerskinderen. Deze actie is bedoeld om binnen de (hvo-)lessen de Rechten van het Kind als uitgangspunt te nemen om van daaruit met de kinderen te kijken naar de positie die (uitgeprocedeerde) asielzoekerskinderen innemen in Nederland. In hoeverre gelden de Rechten van het Kind binnen de Nederlandse samenleving ook voor hen?

Op 20 november 1989 kregen kinderen een eigen verdrag. Dit verdrag is door vele landen, waaronder Nederland, ondertekend. Toch zijn er als gevolg van het huidige vreemdelingenbeleid kinderen in detentiebewaring terechtgekomen en belanden kinderen met hun ouders op straat, wanneer zij uitgeprocedeerd zijn en er geen buitenschuldverklaring of verblijfsvergunning op basis van schrijnendheid wordt afgegeven.

Door onder andere de Raad van Kerken, Unicef, Amnesty International en VanHartePardon zijn de acties Geen Kind in de Cel en Kaarten voor Kinderen georganiseerd om de schrijnende positie van deze kinderen onder de aandacht van een breed publiek te brengen.

Met name vanuit het hvo-werkveld zijn er honderden kaarten binnengekomen op de oproep in de map van het symposium, dat dit voorjaar door de Stichting HVO werd georganiseerd. Reden te meer om – zo vlak voor de verkiezingen – de aandacht op 20 november, de Dag van de Rechten van het Kind, te richten en samen met schoolkinderen stil te staan bij de rechten van hun klasgenootjes.

Kijk voor meer informatie en lessuggesties op: www.vanhartepardon.nl.

Tentoonstelling hvo in openbare bibliotheek Winterswijk

In mei van dit jaar hebben van alle openbare basisscholen in Winterswijk de groepen 7 en 8 meegedaan aan een uitgebreide publiciteitsactie voor hvo in de plaatselijke bibliotheek. De scholen hebben in hun nieuwsbrief aandacht hieraan gegeven en ook de

lokale media (De Gelderlander, tv-kabelkrant) zijn ingeschakeld. Met het College van B&W heeft Ria Hofland een zinvol gesprek over hvo gevoerd. De burgemeester, wethouders en raadsleden zijn uitgenodigd om de tentoonstelling te bezoeken.

Humanistisch vormings- onderwijs

Hvo wordt gegeven in de groepen 7 en 8 van alle openbare basisscholen in Winterswijk. Per groep wordt drie kwartier tot een uur les per week gegeven. Deelname is vrijwillig.

Thema's die worden behandeld in de lessen hvo sluiten aan bij de belevingswereld van de leerlingen. Door middel van creatieve werkvormen worden ze gestimuleerd zichzelf en de wereld om zich heen te ontdekken.

In de lessen hvo staat het bewust worden van eigen houding en meningen centraal. Waarden en normen zijn hierbij belangrijk maar worden niet opgelegd. Ieder kan in alle vrijheid keuzes maken en die leren te verantwoorden.

Ria Hofland
Monique Jongerling
Heleen Martens

Hvo in de bibliotheek

Veel kinderen van groep 7 en 8 op deze school volgen elke week een hvo-les.
Hvo staat voor humanistisch vormingsonderwijs. Om te laten zien wat we in de hvo-lessen allemaal doen, hebben we in de bibliotheek een vitrine ingericht met allerlei spulletjes over hvo.
Ook zijn er werkstukken van kinderen te zien. De hele maand mei kun je deze vitrine (bij de uitleenbalie) bekijken.
We zijn benieuwd wat jullie ervan vinden!

De hvo-juffen van Winterswijk:
Ria Hofland
Monique Jongerling
Heleen Martens

Vrijheid maak je met elkaar!

Vlissingen, 5 mei 2006 – Bevrijdingsmarkt in Vlissingen. Een aantal enthousiaste vrijwilligers van het HV Walcheren, Zeeuws Vlaanderen en het HVO Zeeland hebben al vóór 12.00 uur een marktkraam ingericht. Een samenwerkingsactie van Humanistische Alliantiepartners. Samen sta je immers sterker!

Op de kraam ligt informatiemateriaal van het HV en het HVO. Onze eerste klanten zijn een Duits paar, humanisten. Ze vertellen onder andere dat de kinderen die in Duitsland humanistisch onderwijs volgen, op veertienjarige leeftijd een soort 'Konfirmation' kunnen doen. Of dat in Nederland ook zo is. Ik kan daar ontkennend op antwoorden en ben daar – achteraf daarover denkend – ook wel blij om.

Bovenin de kraam hangt een slinger van 'mensen', gemaakt door hvo-leerlingen van groep 7 van de Zuidlandschool in Terneuzen. In een hvo-les hadden de leerlingen gestoeid met de begrippen 'herdenken' en 'vrijheid'. Tijdens de plaatselijke dodenherdenking op 4 mei zijn de tekeningen en bijbehorende gedichtjes al gebruikt. De slinger staat symbool voor het thema van Bevrijdingsdag dit jaar: 'Vrijheid maak je met elkaar, hoe verschillend we ook zijn'.

Suzan Dekker, hvo-docent in Vlissingen, had vlaggetjes gemaakt met de logo's van het HV, het HVO en de fakkel van het bevrijdingsfestival erop. Tegen het einde van de middag zijn de 200 vlaggen op. Overal op het festivalterrein lopen kinderen ermee.

Aan de kraam kunnen kinderen zich ook laten schminken. Er liggen voorbeelden klaar. Er zijn drie jongens die strepen willen. Een jongen alleen in zwart-wit.

Ik vraag ze of de strepen ook een betekenis hebben. "Dat staat voor de natuur", is het antwoord. "Hoe bedoel je dat, natuur?" "Nou, dat alle dieren moeten blijven bestaan, ze mogen niet uitsterven, zoals ijsberen en zo!" Ik vind het een verrassend antwoord.

Een andere activiteit aan onze kraam is het tekenen of schrijven van een kaart aan een kind in Nederlands gevangenschap, dit in het kader van de actie Kaarten voor Kinderen (zie www.kaartenvoorkinderen.nl). We hebben een aardig stapeltje kunnen verzamelen.

Aan het eind van de dag concluderen we dat, mede dankzij het fraaie weer, onze gezamenlijke deelname aan de Bevrijdingsmarkt een succes was. We hebben er met plezier naartoe gewerkt en hebben er met plezier gestaan!

*Namens de HV/HVO-Bevrijdingsmarktdeelnemers,
Dineke Krutwagen*

Denk niet aan een roze varkentje!

Start trainersopleiding 'Waarde(n)vol communiceren'

Op het programma van de oudercursus 'DOEN!' staat de bijeenkomst 'Duidelijke taal spreken'. De ouders krijgen de opdracht om niet aan een roze varkentje te denken. Ze ontdekken door deze opdracht dat alle 'doe niet'-, 'ga niet'-, 'sla niet'-opmerkingen die ze hun kinderen meegeven, juist de aandacht vestigen op datgene wat ze niet willen.

Duidelijke taal spreken begint ermee de ander te laten weten wat je wél wilt of bedoelt en ook wat je erg waardeert. Om te ervaren wat het uiten van waardering betekent voor de kwaliteit van leven doen we in deze bijeenkomst ook de oefening 'Schouderklop'.

Zo zijn er een groeiend aantal gereedschappen ondergebracht in een brondocument met vijftien Levensvaardigheden, dat in de nabije toekomst digitaal kan worden geraadpleegd door geautoriseerde trainers Waarde(n)vol communiceren.

Ook dit cursusjaar start weer een trainersopleiding in november of januari. Trainers die deze opleiding hebben voltooid, werken met programma's die vaardigheden trainen om volwaardig te kunnen deelnemen aan een democratische samenleving, waaronder bovengenoemde oudercursus 'DOEN!'. Er zijn programma's, ontwikkeld door het HVO, voor ouders, voor professionals in de sector opvoeding en onderwijs en voor ouders die behoren tot een risicogroep. Ook zijn er thema-avonden rondom waarden in de opvoeding, die door de trainers kunnen worden verzorgd op scholen.

Sinds 2000 ging de opleiding, voorheen onder de titel 'Opleiding tot cursusleider voor de oudercursus DOEN!' vijf keer van start, steeds in november of januari van het lopende cursusjaar. 42 deelnemers doorliepen het eerste gedeelte van de opleiding dat bestaat uit drie blokken van twee dagen. Aanvankelijk betrof het voornamelijk hvo-leraren, die zich wilden professionaliseren in het werken met ouders. De laatste jaren was er een toename van inschrijvingen van buitenaf. Deelnemers zijn veelal zzp'er (zelfstandige zonder personeel; 'eenmansbedrijf') in de pedagogische hulpverlening; orthopedagogen, psychologen, logopedistes, leraren uit de sector welzijn of coördinatoren van vrijwilligersprojecten als Homestart. Momenteel zijn achttien personen actief betrokken bij het werken met de programma's en de ontwikkeling van nieuwe programmaonderdelen. Door een aantal trainers wordt gewerkt aan de ontwikkeling van een programma voor kinderen. De resultaten van hun onderzoek worden in het najaar van 2007 gepresenteerd. In 2006 werden alle gebruikte oefeningen ondergebracht in het hiervoor reeds genoemde brondocument *Levensvaardigheden*.

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met A.M. Geelhoed, telefoon: 0416 - 320 333, e-mail: a.geelhoed@hvo.nl. Belangstellenden kunnen meer hierover lezen op de website www.hvo.nl.

Annemarie Geelhoed, onderwijskundig medewerker HVO

Dóóordenken met 'De billetjes bloot'

Beste collega's,

Het billetjes-blootspel bevat vraagkaartjes zoals iedere hvo-leraar ze zelf maakt, ter inleiding op een thema of als hulp bij de evaluatie van een les. Niks nieuws, maar deze zijn wel heel leuk en bestrijken precies de drie terreinen waarop we als hvo-leraren bezig willen zijn: de harmonie in het eigen denken, voelen en doen; het begrip kweken voor het denken, voelen en doen van anderen; en het samen zoeken naar antwoorden op levensvragen. Naast de speelmogelijkheden die het spel zelf biedt, zijn

de dilemma's naar mijn ervaring goed te gebruiken bij een rollenspel. Andere vragen: 'Vind je dat er mooie en lelijke mensen bestaan?' of 'Ben je aardig voor planten als je alleen planten (plantaardig) eet?' gebruik ik op dit moment bij een interviewproject, waarbij leerlingen uit groep 7/8 elkaar twee aan twee interviewen. Werkstukken die we uiteindelijk, compleet met getekend portret en mooi käftje, willen tentoonstellen in de plaatselijke bibliotheek. Ik hoop dat jullie wat hebben aan deze tip.

Heleen Blaazer, hvo-leraar

Project 'Koningin Muis'

Een geslaagde pilottraining op basisschool De Berkenhof

'Hoe kan ik de startdag van het nieuwe schooljaar zó vormgeven, dat ik dadelijk ga werken aan een groepsfeer waarin kinderen goed met elkaar omgaan?' Deze vraag van de leerkracht van groep 5 van De Berkenhof in Oosterhout was de directe aanleiding van het project 'Koningin Muis'. Een project dat Baukje van Wieringen en Marjolijn Beuling, beiden onderwijskundig medewerkers van het HVO, vanaf september 2005 tot juli 2006 op deze basisschool hebben verzorgd. Een verslag van Marjolijn over de opzet van het project en de ervaringen met het team.

Het afgelopen jaar is de term 'burgerschapsvorming' vaak langsgelopen in onderwijsland. Burgerschapsvorming is een verplicht onderdeel geworden van het curriculum van het voortgezet en basisonderwijs. Om aan dit onderwerp handen en voeten te kunnen geven hebben scholen behoefte aan concrete handreikingen. Zo ook basisschool De Berkenhof. Een gesprek met de directeur van de school resulteerde in een pilottraining voor de leerkrachten van de school op woensdagmiddagen van 13.00 uur tot 15.30 uur.

De opzet van de training

De training was over drie thema's verdeeld over drie periodes in het jaar:

- I. 'Jij, ik en de groep' (september/november).
- II. 'Ruziemaken doe je zo!' (januari/maart).
- III. 'Daar ga ik voor!' (april/juni).

Voor elk thema werden aparte doelstellingen geformuleerd. We zijn met de leerkrachten gaan kijken wat dat thema met hen zelf te maken heeft en hebben ideeën aangereikt voor het werken met de leerlingen. Daarbij is het uitwisselen en reflecteren van evenveel belang als het oefenen van nieuwe werkvormen en het lezen van relevante achtergrondinformatie.

Klasproducten en schoolproducten

Al werkend ontdekten we dat het aanspreekt om elk thema af te sluiten met een klasproduct en een schoolproduct. Met die producten kan de school aan ouders laten zien dat ze

werken aan democratisch burgerschap en op welke manier. Ook was er grote behoefte aan een opbouw in leeftijd. Dit heeft geresulteerd in de opzet, zoals weergegeven in het schema (zie pagina 25).

Koningin Muis

De titel van de training 'Koningin Muis' is de naam die de leerlingen van groep 5 van De Berkenhof aan hun groeps mascotte hebben gegeven, de startwerkvorm van deze pilot en klasproduct van het eerste thema 'Jij, ik en de groep'. Koningin Muis staat ook voor het klein beginnen (de muis) op de basisschool met aandacht voor democratisch burgerschap (je eigen koningin kunnen zijn).

De ervaringen

De leerkrachten en de leerlingen hebben een logboek bijgehouden waarin ze hun ervaringen hebben opgeschreven. Enkele citaten uit het logboek van groep 5:

Bij het thema 'Jij, ik en de groep'

"Het thema samenwerken in verschillende vormen is goed vormgegeven. De kinderen genoten duidelijk van de activiteiten. Bij het maken van de mascotte stelde één kind voor om de minderheid zijn zin te geven. Iedereen ging akkoord en dat vonden ze duidelijk spannend en bijzonder. Het effect van de samenwerkingslessen werkt door op het speelplein en door communicatie hierover met de ouders heeft het ook invloed gehad op het gedrag van enkele ouders."

Bij het thema 'Ruziemaken doe je zo!'

"Alle oefeningen zijn heel bruikbaar, kosten niet veel voorbereiding en zijn geschikt voor kinderen van groep 5. Het heeft de sfeer in de klas positief beïnvloed. Soms waren de oefeningen met betrekking tot bepaalde kinderen eye-openers. Ik zag onverwachte dingen bij bepaalde kinderen. Al met al kosten de lessen zelf wel veel tijd. Dit is ten koste gegaan van de muziek- en schrijflessen. Opvallende reacties van kinderen: Een dominant, kattig meisje had bij haar agressiesymbool een gebroken hart met een traan erin getekend. Haar toelichting: *"Als ik ruzie heb gemaakt en boos ben geweest, heb ik daarna heel veel spijt."* Zo kent de klas haar niet. Het tegenovergestelde is ook gebeurd. Een kind dat normaal erg lief is ging agressief gedrag vertonen. Bij de evaluatiegesprekken zei ze bijvoorbeeld dat ze het fijn vond om te schelden en dat ze graag een vampier wilde zijn. Na de oefeningen over zelfverzekerdheid en eigenwaarde opbouwen is haar gedrag helemaal veranderd. Ze is nu heel sociaal en attent."

Thema 'Daar ga ik voor!'

Dit thema is vooral vormgegeven in de voorbereidingen en uitvoering van de laatste dag voor de grote vakantie. Het is op De Berkenhof een traditie om de leerlingen op die dag kennis te laten maken met de leerkracht die ze het volgende jaar zullen krijgen, en een bezoek te brengen aan het klaslokaal waar ze na de grote vakantie zullen zitten.

De directeur: "Alle groepen hebben hieraan meegedaan. Het was echt een groepsoverstijgende activiteit. De leerkrachten hebben het wel aangepast aan hun klas (bijvoorbeeld bij de klas die dezelfde leerkracht hield, was er geen overdracht, maar werd wel opgeschreven wat waardevol was en waar men voor ging ...)."

De leerkracht van groep 5: "Het maken en invullen van de silhouetten werkte heel goed. De leerkracht van de volgende klas gaat het silhouet ook gebruiken bij het begin na de vakantie. Wat ik grappig vond, is dat de leerlingen in hun voertuig symbolen hebben verwerkt

	Jij, ik en de groep	Ruzie maken doe je zo!	Daar ga ik voor!
Onderbouw			
Vorbereidende werkvormen	Verschillende facetten van samenwerken	Speels omgaan met agressie	Onderzoeken van waarden
Klasproducten	Knuffelbeer	Agressiekalender	Schatkist
Middenbouw			
Vorbereidende werkvormen	Verschillende facetten van samenwerken	Speels omgaan met agressie	Onderzoeken van waarden
Klasproducten	Mascotte	Verkeersborden	Sporen en silhouetten
Bovenbouw			
Vorbereidende werkvormen	Verschillende facetten van samenwerken	Speels omgaan met agressie	Onderzoeken van waarden
Klasproducten	Wapenschild en vlag	Ruzie-rap	Fotoboek extentions
Alle groepen			
Schoolproducten	Regelwijzer	Regelmaat	Voertuigen trein

van waar ze voor gaan, zoals voor lief zijn voor elkaar (een hart), maar ook voor rekenen en geschiedenis."

Slotconclusie

Door deze pilot is het team op het spoor van burgerschapsvorming gezet. De leerkrachten vinden het belangrijk dat er consequent aandacht is voor de thema's van het project. In de teamvergadering van augustus 2006 is afgesproken dat het hele team verspreid over het komende schooljaar zal gaan werken met onderdelen van project 'Koningin Muis'.

De directeur: "In eerste instantie deed een beperkt aantal leerkrachten met de pilot mee, maar iedereen is zo enthousiast geworden dat bij de laatste activiteit iedereen meedeed! Na de vakantie hebben de diverse groepen er ook op teruggekeken. Iedereen (groep 3 tot en met 8) heeft nu een mascotte in de klas hangen. Toch veel bereikt in een jaar tijd, vind je niet!" (Voor een uitgebreid verslag met resultaten van leerlingen, zie www.hvo.nl.)

Marjolijn Beuling, onderwijskundig medewerker HVO

Nu Wij!

Democratie, een feest van (h)erkenning

*Ik ben ik
Jij bent jij
Samen, samen zijn wij: WIJ*

Met het nieuw geformuleerde kerndoel voor het basisonderwijs over burgerschap plaatst de overheid democratie op de agenda van scholen. Werken aan burgerschap is democratie in uitvoering. Het humanistisch vormingsonderwijs werkt daar hard aan mee. Het HVO kan en wil partner zijn voor ouders, groepsleraren, kinderopvang en besturen om samen vorm te geven aan dit feest van (h)erkenning. In ons gehele aanbod ligt het accent op gelijkwaardigheid en op de uitnodiging tot deelname. Wij gaan ervan uit dat ieder persoonlijk verantwoordelijk is voor het verbeteren van de kwaliteit van ons samenleven.

Zo'n 300 hvo-leraren zijn werkzaam op openbare scholen. Zij geven in hun wekelijkse lessen reeds vorm aan het feest dat democratie heet. Kinderen leren over zichzelf, over anders zijn en samenwerken. Het maken van weloverwogen keuzes en in gesprek gaan over verschillen van mening vormt een belangrijk onderdeel van de hvo-les.

Naast de traditionele lessen bestaat ook de mogelijkheid tot samenwerking tussen hvo-leraar en school om in projectvorm aandacht te besteden aan de democratie van de dagelijkse praktijk. Voor praktische ideeën en theoretische onderbouwing kan daarvoor het werkboek *Democratie van binnenuit* gebruikt worden.

Dit najaar wordt op televisie ruimschoots aandacht besteedt aan het thema 'burgerschap'. Er zijn uitzendingen van Schooltv over dit thema en op 17 oktober werd de Nationale Ouderavond uitgezonden. Op de website van TELEAC en Schooltv is informatie te vinden over de organisatie van ouderavonden rondom het thema 'burgerschap'.

Thema-avond voor ouders en scholen

Het HVO heeft een ouderavond over dit thema voor u samengesteld. Op deze thema-avond genaamd 'NU WIJ!' wordt op een interactieve manier gewerkt met vaardigheden die nodig zijn om te kunnen deelnemen aan een democratische samenleving. Gespecialiseerde begeleiders kunnen deze avond voor ouders (en scholen) verzorgen.

In het blad *Ode* (nr. 63) maakt Jaap Westerbos gewag van 'de geboorte van een nieuw denken':
"Het nieuwe wij is anders. Het is een wij waarin het individu zijn zelfstandigheid behoudt. Het ego blijft intact en heeft zelfs een belangrijke functie. Het ego wortelt, beschermt en zorgt ervoor dat elke keuze een vrije keuze is. Het ego is zelfs het fundament van wij en in de plaats van de versmelting van vroeger komt vrijheid in verbondenheid. Een verbondenheid waaruit het ego kracht en inspiratie put om zich verder te kunnen ontwikkelen. Een verbondenheid door ontelbare draden ... Het nieuwe wij is benieuwd naar ontmoeting en verbinding. Het gaat in een collectieve zoektocht op jacht naar antwoorden die iedereen dienen. Het nieuwe wij is ervan overtuigd dat een plus een drie is ..."

Ook als u op een andere manier wilt vormgeven aan dit onderwerp, denken medewerkers van ons expertisecentrum in Utrecht graag met u mee. We ontwerpen samen met u een persoonlijk programma dat is toegesneden op uw specifieke situatie. Voor boekingen, meer informatie

of de bestelling van het boek *Democratie van binnenuit* kunt u contact opnemen met het HVO, e-mail: hvo@hvo.nl; telefoon: 030 - 28 56 856.

Annemarie Geelhoed, onderwijskundig medewerker HVO

'Metsel een Dorp' met hvo!

Hvo-leerlingen van OBS De Bestevaer helpen weeskinderen in Guinee Bissau

Twaalf leerlingen van OBS De Bestevaer in Baarn hebben gedurende een aantal weken in de hvo-les van juf Lisa hun steentje bijgedragen aan de grootscheepse landelijke actie 'Metsel een Dorp!' Het doel van deze actie was om voor SOS-Kinderdorpen Nederland geld bij elkaar te brengen om een nieuw kinderdorp te kunnen bouwen in Guinee Bissau, West Afrika. Een van de armste tien landen in de wereld, waar 13% van de kinderen wees is.

In diverse winkels door het hele land konden bouwpakketjes met echte steentjes, cement en een troffeltje gekocht worden, waarmee een echt miniatuurhuisje gemetseld kon worden. Van het bedrag van elk huisje was 1 euro bestemd voor het nieuwe SOS-Kinderdorp. Sommige leerlingen hebben zelf voor huisjes gezorgd en tijdens de hvo-lessen werd zeer gezellig samengewerkt en gebouwd aan een prachtig dorp. Een bijzonderheid was het huis met het rieten dak; heel Nederlands, en toch ook een beetje Afrikaans, dat bij gebrek aan tijd een snelle en tegelijk ook mooie oplossing bood om toch nog op tijd

dit prachtige dorp af te krijgen en te kunnen showen. Elk nieuw kinderdorp betekent vergroting van de groep kinderen die in hun eigen land en cultuur kunnen opgroeien tot goed opgeleide, kansrijke volwassenen. De bouw van een SOS-Kinderdorp is daarom geen noodhulp, maar betekent voor de mensen in het betreffende gebied de zekerheid van permanente en structurele hulp voor jaren achtereen.

Het project 'Metsel een Dorp!' sloot goed aan bij de kerndoelen voor het basisonderwijs 2005/2006: 'oriëntatie op jezelf en de wereld' en 'mens en samenleving'. Het was een vervolg op de hvo-lessen in groep 7, waarin een samenwerkingsopdracht 'Teken een dorp' is gedaan en met het kinderrechtenlespakket *Onderweg met Ramadhani* (zie www.laverbe.nl/hivos) is gewerkt. De kinderen gingen dan ook gemotiveerd aan de slag.

Juf Lisa*) is heel erg trots op Demy, Roos, Nikki, Shariva, Jeroen, Yannicke, Milan, Rudy, Anne, Rebecca, Jeffrey en Maaïke. Super goed gedaan! En bij deze ook dank aan de ouders voor het sponsoren van de huisjes en aan

de OBS De Bestevaer, voor de ruimte en de gelegenheid om elk jaar weer voor hvo te laten kiezen.

Meer informatie over SOS-Kinderdorpen kunt u lezen op de website www.metseleendorp.nl. Wilt u meer weten over hvo, kijk dan op: www.hvo.nl.

**) Lisa van den Berg-Garstener is afkomstig uit Oostenrijk, net als de oprichter van de SOS-kinderdorpen, H. Gmeiner. Zij geeft sinds 1 jaar humanistisch vormingsonderwijs en is zeer enthousiast. Zij vindt het leuke van hvo, dat het maatwerk is en dat het vele mogelijkheden biedt om creatief bezig te zijn; in dit geval ook nog voor een goed doel. Ook boeit de rijke jongerencultuur haar enorm.*

'Teaching critical thinking and free inquiry'

HVO naar India

HVO gaat op reis! De International Humanistic and Ethical Youth Organization (IHEYO) organiseert in nauwe samenwerking met het Atheïstische Centrum in India hun vijfde internationale congres van 28 oktober tot 4 november 2006. De conferentie is een internationale training voor het gebruiken van onderwijsmethodes met als doel kinderen en jongeren op een kritische en open wijze aan het onderzoek te zetten. Met andere woorden: "The development of methods and practices of teaching critical thinking and free inquiry." In India zijn er vele voorbeelden van discriminatie en aantasting van de rechten van de mens gebaseerd op traditionele overtuigingen en onwetendheid. Denk hierbij aan het kastenstelsel en hekserij. Jonge mensen leren om kritisch en onafhanke-

lijk te denken kan bijdragen aan een grotere tolerantie, actief burgerschap en het inperken van vooroordelen volgens de organisatoren van het congres. Tryntsje de Groot en José Krijnen, onderwijskundig medewerkers van het HVO, zullen presentaties en workshops houden over het belang van spelen en de methodiek van hvo, die we nu al meer dan dertig jaar met succes in de hvo-les inzetten. Daarnaast wordt er samengewerkt met HIVOS. We zullen een aantal projecten van HIVOS ter plaatse gaan bezoeken. We gaan ervan uit dat dit zal leiden tot een vruchtbare uitwisseling die het onderwijs hier én daar ten goede zal komen!

Kijk te zijner tijd op: www.hvo.nl voor een reisimpressie.

Ethiekonderwijs in Slowakije

Banska Bytrisca, Slowakije, 16 mei 2006 – Op de conferentie over ethiekonderwijs in Banska Bytrisca, georganiseerd door humanisten, vertellen verschillende inleiders over de huidige situatie in het ethiekonderwijs in Slowakije. Ethiek is hier een alternatief voor godsdienstonderwijs maar wordt hier door katholieke godsdienstleraren gegeven. Humanisten hebben geen enkele invloed op dit onderwijs.

Op het platteland gaat de meerderheid van de kinderen naar godsdienstonderwijs. In de steden Bratislava en Banska Bytrisca kiest het grootste deel van de leerlingen op de basisschool voor ethiekonderwijs. Op de conferentie kwam aan de orde dat humanisten meer communicatie en interactie in het ethiekonderwijs zouden willen zien. Dat ethiekonderwijs een vorm van vrij onderzoek ('free inquiry') wordt. Leraar Lebenskunde Petra Handreck en

ik waren gevraagd om voorlichting te geven over hoe Lebenskunde in Berlijn en hvo in Nederland reilt en zeilt. Naast een aantal voorbeelden van 'good practice' in beide landen heb ik een interactieve vorm toegepast om een indruk te geven hoe het bij hvo werkt. De aanwezigen konden aan de hand van ansichtkaarten vertellen

wat voor hen belangrijk was in het leven. Een van de aanwezigen vroeg hoe we in Nederland de voorstellingen op de kaarten aan de leerlingen verklaarden. Het was voor haar een verassing te merken dat het niet de bedoeling was om de voorstellingen voor de leerlingen te verklaren maar de leerlingen te stimuleren om hun

eigen invulling en associatie bij de kaart te vertellen. Dat leerlingen op die manier een klein beetje meer zicht kunnen krijgen op wat zij zelf en hun medeleerlingen belangrijk vinden in het leven.

Tryntsje de Groot, onderwijskundig medewerker HVO

Niet strijden tegen windmolens, maar voor een echt resultaat!

Colloquium en ALV Europese Humanistische Federatie in Toledo

Toledo, Spanje, 23 en 24 juni 2006 – Onder de titel ‘Promotion of secularism in Spain, Europe and the EU’ organiseerde de Europese Humanistische Federatie (EHF) een colloquium in Toledo, waar tevens de algemene vergadering van de EHF plaatsvond. Hier werd door de leden van de EHF, waaronder de stichting HVO, gesproken over wat volgens hen de beste manier is om een vreedevolle, interculturele en interlevensbeschouwelijke samenleving te organiseren.

Uit de vele bijdragen van Spaanse vertegenwoordigers kwam een beeld naar voren, dat het voor niet-gelovige mensen in Spanje niet zo makkelijk is om voor hun levensovertuiging uit te komen. Steeds weer werd er gesproken over het verplichte godsdienstonderwijs op scholen en het ontbreken van een goed alternatief. Ouders die de moed hadden om hun kinderen af te melden voor godsdienstles, vertelden dat hun kinderen – terwijl de andere kinderen godsdienstles volgden – volledig aan hun lot werden overgelaten en zich stierlijk verveel-

den maar wel in school moesten blijven. Er werd dan ook gepleit voor de afschaffing van godsdienstonderwijs; anderen daarentegen pleiten voor een ‘waarde(n)vol’ alternatief. Er is in het land van Don Quichot en Sancho Panza nog heel wat te strijden; hopelijk niet tegen windmolens, maar voor een echt resultaat. De boodschap van de nieuwe voorzitter van de EHF, David Pallock, was dan ook dat de EHF dient op te komen voor de niet-gelovige mensen in Europa en weerstand moet bieden tegen de aanvallen van religieuze moralisten, die eropuit zijn om hun waarden op te leggen door middel van wetten en macht. Bovendien heeft de EHF als taak onze positieve gedeelde waarden en overtuigingen te handhaven en te promoten.

Tijdens de algemene vergadering van de EHF is ook een nieuw bestuur gekozen: David Pollock (voorzitter), Rob Buitenweg (eerste vice-voorzitter), Julien Houben (tweede vice-voorzitter), Suzy Mommaerts (penningmeester), George Liénard (secretaris-generaal), Marianne Marchand, Luc Devuyst, Jean-Michel Ducomte, Baard Thalberg, Werner Schultz en Tryntsje de Groot (leden).

Tryntsje de Groot, onderwijskundig medewerker HVO

Happy Holi!

Beeldend resultaat van hvo-lessen van Lisa van den Bergh over het hindoeïstisch nieuwjaar Holifeest in maart, waarop mensen kleurenpoeder naar elkaar gooien, grote vuren aansteken om het kwaad te verdrijven en elkaar happy Holi wensen ... (uit de reader *Feest en viering* van Marijke Holwerda).

Villa Achterwerk: Bloot

Unieke documentaire/animatieserie in première op Cinekid 2006

De bijzondere geanimeerde documentaireserie *Bloot* van Mischa Kamp gaat in première op woensdag 25 oktober 2006 op Cinekid. Deze geheel geanimeerde documentairereeks is een productie van Submarine in samenwerking met de VPRO.

In de zesdelige Villa Achterwerk-serie *Bloot*, onder regie van Mischa Kamp (Het Paard van Sinterklaas), vertellen kinderen tussen de tien en dertien jaar op een grappige en persoonlijke wijze over de verandering van hun lichaam. Wat betekent het bijvoorbeeld om borsten te krijgen en schaamhaar? De onderwerpen van de zes afleveringen zijn 'borsten', 'zweten', 'haar', 'seks', 'ongesteld' en 'fors'.

Het documentair gefilmde materiaal is door animatoren digitaal overgetekend in verschillende stijlen. Door de bijzondere vorm heeft elke aflevering een geheel eigen sfeer. In elke aflevering zie je de personages als hun stripachtige evenbeelden en brengen de animaties hun dromen en fantasieën tot leven.

Bloot wordt verder nog vertoond tijdens Cinekid op zaterdag 28 oktober, Amsterdam, de Balie, 13.45 uur.

Uitzending: vanaf zondag 5 november bij Villa Achterwerk op Z@pp.

Barbara OhmannPrijs 2006

Als wereldburgers weten we hoe belangrijk het is, dat kinderen zich inzetten voor wat er in de wereld om hen heen gebeurt. Er zijn heel veel kinderen die daadwerkelijk iets ondernemen om leeftijdsgenoten in een ontwikkelingsland, die dat echt nodig hebben, te steunen. Voor die kinderen (tussen de zes en vijftien jaar) bestaat de Barbara OhmannPrijs. De hoofdprijs bestaat uit een oorkonde en een bedrag van € 6.000. Dit bedrag

moet besteed worden aan het (partner)project, waar de winnaars zich voor hebben ingezet. Daarnaast is er een aanmoedigingsprijs van € 2.000 voor een project dat nog in ontwikkeling is. Deze prijs is voor een initiatief dat een steuntje in de rug kan gebruiken.

Kijk op www.ncdo.nl voor meer informatie en het online aanmeldingsformulier (voor 3 november insturen).

Korte berichten

• **Bijscholingsaanbod 2006-2007**

Voor hvo-leraren en groepsleraren is er weer een inspirerend bijscholingsaanbod voor het cursusjaar 2006-2007 samengesteld. Je kunt hier alles over lezen in bijgaande folder.

• **Nieuw in ons cursusaanbod: ScherpZinnig! Leren filosoferen met kinderen**

Heb je belangstelling om te leren filosoferen met kinderen vanuit het 'sparky-thinking'-concept? Lees dan snel meer hierover in bijgaande folder.

Workshop 'Zin in Spel?!'

Op 22 november 2006 wordt de workshop 'Zin in Spel?!' georganiseerd. Uitgangspunt van de workshop is dat spel gebruikt kan worden als interactieve methode voor het (beter leren) omgaan met elkaar en ook voor het stimuleren van zingevingsprocessen bij leerlingen. Deze workshop is vooral geschikt voor mentoren en leraren levensbeschouwing en verzorging in de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Voor meer informatie, zie: www.hvo.nl.

Vooraankondiging: spelboek 'Zin in Spel?!'

Het schrijven van het boek over spel als werkvorm in hvo en levensbeschouwing zit er bijna op. Het boek bevat naast een meer theoretisch gedeelte een schat aan spelvormen, die te gebruiken zijn binnen het onderwijs: bij hvo, bij levensbeschouwing maar ook in mentorgroepen in het voortgezet onderwijs. De spelen zijn onderverdeeld in twee groepen: spelen om een bepaalde groeps- of klassensituatie te beïnvloeden, bijvoorbeeld om de concentratie te vergroten of om samenwerking te oefenen, en spelen die bij een bepaald thema gespeeld kunnen worden. Er komen ongeveer 24 thema's aan bod waaronder 'vriendschap', 'tradities', 'zintuigen' en vele andere. Als je interesse hebt, kun je dat alvast laten weten aan het secretariaat van de Stichting HVO via hvo@hvo.nl.

• **Hvo-/wereldburgercertificaten tijdig bestellen**

Ook dit jaar kunnen er weer hvo-/wereldburgercertificaten voor hvo-leerlingen van groep 8 kosteloos besteld worden, via hvo@hvo.nl. De uiterste datum is maandag 17 april 2007. Zet het in je agenda om jezelf en de kinderen een teleurstelling te besparen!

'Democratie van binnenuit. Samen leven in humanistisch perspectief'

Dit werkboek bevat lesideeën hoe je in hvo en andere onderwijssituaties bij kunt dragen aan de democratische vorming van leerlingen van vier tot veertien jaar. Auteur: Joke Zonneveld. Zie: www.hvo.nl.

Levensbeschouwing vanuit humanistisch perspectief

Er zijn nog gratis exemplaren voorradig van deze publicatie, gericht op de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Hierin worden bouwstenen aangegeeft, die leraren levensbeschouwing kunnen gebruiken om hun lessen in te vullen vanuit een humanistisch perspectief. Voor bestellen of meer informatie, mail naar: hvo@hvo.nl.

• **'Wegwijs in Levoland. Levensbeschouwelijke vorming vanuit een humanistische ontdekkingstocht'**

Dit praktijkboek met lesideeën beschrijft een project dat hvo-leraren en groepsleraren kan helpen om eventueel in samenwerking vorm te geven aan lessen levensbeschouwing. Auteur: Hetty Brouwer. Zie: www.hvo.nl.

Ontvangt jouw school al HVO Nieuws?

Nee? Geef dan zo snel mogelijk het adres door aan het secretariaat via hvo@hvo.nl. Dan sturen wij hun dit najaarsnummer en zetten hen op de mailinglist voor toekomstige mailingen.

Colofon

HVO Nieuws is een uitgave van de Stichting HVO, centrum voor onderwijs en opvoeding in humanistisch perspectief, en verschijnt twee keer per jaar. De nieuwsbrief is bestemd voor hvo-leraren, regioleden, leden van de Humanistische Alliantie en overige belangstellenden. De nieuwsbrief kan op aanvraag gratis toegezonden worden.

Deze nieuwsbrief is gedrukt op Biotop 120 gr.

Eindredactie: Jeannine Corneille

Vormgeving: APS, Caro Dijkman

Foto's:

- Lisa van den Bergh-Garstenauer, p. 27/29
- Marjolijn Beuling, p. 24/26
- Heleen Blaazer, p. 15
- Tryntsje de Groot, p. 18/19
- Dorine van der Heiden, p. 12/13
- Ria Hofland, p. 21
- U-see, José Krijnen, Rotterdam (alle andere foto's inclusief omslag)
- Dineke Krutwagen, p. 22
- Marco Often, p. 11

Druk: Giethoorn Ten-Brink, Meppel

Redactie-adres:

Postbus 85475, 3508 AL Utrecht

Tel.: 030 - 28 56 663

Fax: 030 - 28 56 891

E-mail: hvo@hvo.nl

Internet: www.hvo.nl

Verschijningsdatum volgende HVO Nieuws:
21 maart 2007.

Sluitingsdatum kopij: 12 februari 2007.